

Nr 58

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående statsbidrag till byamännen i Vitsaniemi by för bestridande av rättegångskostnad; given Stockholms slott den 8 mars 1968.

Kungl. Maj:t vill härmed, under återopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över jordbruksärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla det förslag, om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

GUSTAF ADOLF

Eric Holmqvist

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås ett bidrag av statsmedel om 140 000 kr. till byamännen i Vitsaniemi by till deras rättegångskostnader i det s. k. Vitsanienimålet. Byamännens skuld på 88 052: 30 kr. till staten för dess kostnader i målet förutsätts bli efterskönt av Kungl. Maj:t.

*Utdrag av protokollet över jordbruksärenden, hållet inför Hans
Maj:t Konungen i statsrådet på Stockholms slott den
8 mars 1968.*

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena NILSSON, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, LANGE, KLING, JOHANSSON, HOLMQVIST, ASPLING, PALME, SVEN-ERIC NILSSON, GUSTAFSSON, GEIJER, ODHNOFF, WICKMAN, MOBERG.

Chefen för jordbruksdepartementet, statsrådet Holmqvist, anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter fråga om *statsbidrag till byamännen i Vitsaniemi by för bestridande av rättegångskostnad och anför.*

Inledning

Högsta domstolen meddelade den 26 oktober 1967 dom i det s. k. Vitsaniemimålet. Därmed avslutades en rättegång som pågått i 18 år med byamännen i Vitsaniemi och kronan som parter. Tvisten gällde rätten till fisket efter lax och laxöring i den del av Torne älv som tillhör Vitsaniemi bys skifteslag.

I målet framlades omfattande utredning om fiskeförhållandena i älven sedan slutet av 1200-talet. För att belysa arten av de rättsfrågor som behandlats i målet får det anses tillräckligt att här nämna några få data.

Laxfisket i Torneälven var mycket rikt under medeltiden och bidrog när kolonisationen började under 1300-talet i betydande grad till nybyggarnas försörjning. Åtminstone från 1500-talets mitt betalade de fiskande till kronan en avgift, »taxa» eller »stadga», för laxfisket. Utanför Vitsaniemi utnyttjades fisket under 1500- och 1600-talen av åtskilliga fiskande som inte hörde hemma i byn. Under de första åren av 1600-talet började man bedriva fisket i älvens nedre lopp med fasta anordningar, pator. Sedan de som bedrev fiske uppströms klagat över att användningen av pator försämrade deras notfiske, reglerade det allmänna rätten att slå ut pator. Missnöjet kvarstod dock och Kungl. Maj:t föreskrev därför år 1733 att fisket i fortsättningen skulle bedrivas vid några få pator för samtliga i älven fiskeberättigades gemensamma räkning samt att fångsten skulle delas mellan delägarna i förhållande till vars och ens andel i laxtaxan. Landshövdingen i länet, som skulle verkställa beslutet, förklarade emellertid i resolution 1759 att

laxfisket visserligen var kronans men att en verkställighet av de i Kungl. Maj:ts brev anbefallda åtgärderna skulle minska skattehemmanens tillhörigheter samt strida mot skattebrev och lagakraftvunna domar. Kungl. Maj:tt undanröjde landshövdingens utslag och förordnade på nytt om de i 1733 års brev föreskrivna åtgärderna. Dessa verkställdes nu och de fiskande enades om att fisket i fortsättningen skulle bedrivas vid endast åtta pator. Detta »sammansatta fiske» arrenderades år 1786 ut av kronan först till en enskild person och några år senare till allmogen. Fisket har i stort sett fort-löpande varit utarrenderat sedan år 1786. Den första arrendeupplåtelsen direkt till allmogen omfattade 100 år.

Även frågan huruvida fisket vid avvitrningen under 1860-talet tillfallit byamännen har utretts i målet.

Rättegången inleddes av byamännen år 1949. De yrkade bättre rätt än kronan till fisket och ett skadestånd som motsvarade vad kronan uppburit i arrenden för byns laxfiske under åren 1938—1948. Byamännen hävdade att kronan genom utarrenderingen år 1786 olagligen tillägnat sig fisket från byamännen och att fisket i varje fall tillfallit dem genom avvitrningen.

Kronan, vars talan fördes av domänstyrelsen, bestred bifall till byamännens talan.

Torneå tingslags häradsrätt biföll i dom den 16 juli 1963 byamännens yrkande om bättre rätt till fisket men ogillade skadeståndsanspråket.

Båda parter vädjade. I dom den 9 juli 1965 fastställde hovrätten för Övre Norrland häradsrättens domslut beträffande fiskerätten och biföll dessutom skadeståndsyrkandet.

Kronan ansökte om revision. Högsta domstolen ändrade i sin dom hovrättens domslut och ogillade byamännens båda yrkanden. I domen uttalades dock bl. a. att rättsläget i fråga om laxfisket under medeltiden måste anses dunkelt samt att byamännen i fråga om förhållandena under 1500-, 1600- och 1700-talen anfört vissa omständigheter som kunde synas mindre väl förenliga med ett antagande att fisket var kronans.

Häradsrättens och hovrättens domar var enhälliga, medan två av högsta domstolens sex ledamöter ville fastställa hovrättens domslut i fråga om rätten till fisket.

I fråga om rättegångskostnaderna i målet är följande av intresse i detta sammanhang.

Byamännen yrkade i häradsrätten ersättning för sina rättegångskostnader med 177 600: 45 kr. och tillerkändes härav 146 546: 92 kr.

I hovrätten yrkade byamännen ersättning med 177 500: 45 kr. för kostnaderna i häradsrätten samt med 78 668: 73 kr. för kostnaderna i hovrätten. Hovrätten höjde byamännens ersättning för rättegången i häradsrätten till 152 171: 30 kr. och tillerkände dem ersättning för kostnaderna i hovrätten med 62 268: 73 kr.

Högsta domstolen befriade kronan från skyldighet att utge ersättning till

byamännen för kostnaderna i häradsrätten och hovrätten samt förpliktade i stället byamännen att solidariskt ersätta kronan kostnaderna i häradsrätten med 31 500: 40 kr., i hovrätten med 31 551: 90 kr. och i högsta domstolen med 25 000 kr., tillhopa 88 052: 30 kr. Byamännens yrkande om ersättning för kostnader i högsta domstolen uppgick till 92 600: 85 kr.

Vitsaniemi byamän har hos Kungl. Maj:t hemställt att kronans fordran på 88 052 kr. efterskänks samt att byamännen beviljas ett anslag med 467 998 kr. för bestridande av deras egna rättegångskostnader.

Efter remiss har yttranden över ansökningen avgetts av justitiekanslern, statskontoret, riksrevisionsverket, domänstyrelsen och länsstyrelsen i Norrbottens län.

Av länsstyrelsens yttrande framgår att byamännen senare uppgett att deras egna rättegångskostnader rätteligen utgör 405 725 kr.

Föreningen Norrländska Uppsalagruppen har i särskild framställning hos Kungl. Maj:t hemställt att byamännens rättegångskostnader efterskänks.

Byamännens ansökan

Byamännen åberopar att rättegången inleddes för att skapa klarhet i de synnerligen invecklade äganderättsförhållandena samt framhåller att processen blivit opåräknat långvarig och kostsam därför att kronan fört den vidare till hovrätten och högsta domstolen. De anser sig därför utan egen förskyllan ha hamnat i ett nödläge.

Rörande sina personliga förhållanden uppger byamännen i huvudsak följande.

Antalet byamän är 52 och genomsnittsåldern överstiger 50 år. De flesta lever av småbruk. Åtskilliga har stora familjer med många minderåriga barn. I flera fall är det fråga om att byamän skall gå från gård och hem. Sålunda diskuteras nu överlåtelser och priser för jordbruksfastigheter i Vitsaniemi och lantbruksnämnden har tillfrågats om inlösen av fastigheter. Under den tid processen pågått har byamännens inkomster av småbruk och fiske minskat. Byamännens möjligheter till utkomst har försämrats på grund av strukturförändringar m. m., vartill nu kommer bortfallet av inkomster från laxfisket.

Byamännen anför slutligen, att det inte kan anses rimligt att de ensamma skall bära skuldbördan för en så kostnadskrävande process som får anses ha haft prejudicerande verkan. Det skulle inte överensstämma med lagens mening och den sociala utvecklingen i stort, om byamännen skulle behöva gå från gård och grund därför att de hävdar vad de ansett som sin rätt.

Remissinstanserna

Samtliga remissinstanser ställer sig positiva till att statens fordran efterges. Domänstyrelsen anser dock att eftergiften bör begränsas till vad som svarar mot statens ombudskostnader, 82 000 kr., medan övriga instanser föreslår att fordringen helt efterges.

Riksrevisionsverket framhåller att, enligt av riksdagen tidigare tillämpad praxis, eftergift av skyldighet att gälda kronan tilldömd ersättning för rättegångskostnader har medgetts, om gäldenären på grund av rådande ovisshet om rättsläget ansetts ha haft skäl att gå till process. Även om det i sådana fall också har förutsatts att gäldenärens ekonomiska situation påkallar eftergift, vill verket med hänsyn till de särskilda omständigheterna i detta fall tillstyrka att kronans fordran helt efterges.

Statskontoret finner att byamännens uttalande att rättegången blivit mer omfattande än som kunnat förutses inte kan synas oriktigt. Rättsfrågornas svårighetsgrad belyses av att domstolarna har intagit olika ståndpunkter i målet. Även domänstyrelsen framhåller att byamännen när målet inleddes saknade anledning räkna med att rättegången skulle bli så omfattande och kostsam.

Justitiekanslern betonar också att målet varit av osedvanlig omfattning och rört komplicerade förhållanden. Justitiekanslern berör även viss kritik som anförts mot gällande bestämmelser om fördelning av rättegångskostnad. Bestämmelserna har ansetts avskräcka en part från att använda process för att få en tvist avgjord, särskilt om motparten är så ekonomiskt överlägsen att han inte behöver ta kostnadshänsyn. Enligt justitiekanslerns mening kan man inte bortse från denna kritik. Ett gott exempel på vad kritiken åsyftar är enligt justitiekanslern just Vitsaniemimålet, där utgången i de olika instanserna visar att byamännens talan inte var obefogad.

Länsstyrelsen åberopar främst förhållanden av social natur för sin ståndpunkt samt framhåller att avgörandet av tvisten med byamännen för kronan haft betydelse utöver det aktuella målet.

Enligt statskontoret bör ett bifall till byamännens framställning helt eller delvis underställas riksdagens prövning medan riksrevisionsverket finner att ett beslut om eftergift kan meddelas av Kungl. Maj:t enligt det av 1965 års riksdag lämnade generella bemyndigandet att medge ackord och eftergift beträffande statens fordringar.

Av remissinstanserna anför domänstyrelsen och riksrevisionsverket beaktligheter mot att statsbidrag lämnas till byamännens rättegångskostnader, medan statskontoret uttalar viss tvekan. Justitiekanslern och länsstyrelsen tillstyrker bifall i viss utsträckning till framställningen i denna del.

Domänstyrelsen framhåller att ett bifall i någon nämnvärd grad till fram-

ställningen om statsbidrag skulle skapa ett prejudikat som — med tanke på redan inledda och framtida processer med kronan som part — genom sina konsekvenser måste vara ägnat att inge mycket starka betänkligheter. *Riksrevisionsverket* anför liknande synpunkter.

Statskontoret uttalar, att graden av parternas intresse av en juridisk prövning av en oklar rättssituation kan vara av betydelse som grundval för de totala kostnadernas fördelning. Å andra sidan måste självfallet beaktas riskerna för allvarliga konsekvenser av ekonomisk, juridisk och administrativ art, om ett tillmötesgående från statens sida beträffande processkostnaderna kan leda till den föreställningen att rättegång mot staten kan föras helt på statens bekostnad. *Statskontoret* framhåller att byamännen inlett processen och att de därefter nödgats följa målet till högsta instans. Utan närmare kännedom om värdet av den vunna rättsliga prövningen finner *statskontoret* att byamännen själva bör svara för sina kostnader i häradsrätten. Om skäl skulle anses föreligga att tillmötesgå framställningen utöver en eftergift av kronans fordran, bör bidraget enligt *statskontorets* mening därför inte bestämmas till högre belopp än som svarar mot skillnaden mellan byamännens uppgivna kostnader i häradsrätten och det av dem nu begärda beloppet eller runt tal 225 000 kr.

Justitiekanslern anser att det finns flera skäl som talar för att staten träder emellan och lämnar byamännen hjälp med rättegångskostnaderna. Mot en sådan åtgärd i detta fall torde några avgörande invändningar inte kunna framställas. Åtgärden synes sålunda inte behöva befaras få någon prejudicerande verkan som sträcker sig längre än som kan anses lämpligt — därtill är förhållandena i fallet alltför speciella. De skäl som åberopas av *justitiekanslern* för att byamännen skall få hjälp av staten är i huvudsak följande.

Möjligheten till fri rättegång utnyttjades inte av byamännen på grund av en i och för sig ursäktlig felbedömning av ett rättsligt spørsmål. Om denna möjlighet tillvaratagits, hade rättegången i huvudsak kommit att bekostas av allmänna medel. Vidare torde avgörandet i Vitsaniemimålet innebära att frågan om laxfiskerätten i hela Torne älv fått sin lösning. Tidigare har osäkerhet rått i denna fråga, vilket medfört olägenheter av olika slag. **Bl. a.** med hänsyn till förhållandet till Finland är det ur svensk synpunkt ett allmänt intresse av vikt att denna osäkerhet undanröjts. Byamännen i Vitsaniemi har sålunda kommit att få svara för kostnaderna för ett avgörande som varit av betydelse inte blott för dem själva utan för ortsbefolkningen längs hela älven och även för kronan. I detta sammanhang bör beaktas att samhället i vissa med den aktuella tvisten likartade förhållanden enligt 1962 års lag om äganderättsutredning, lagfart och sammanläggning av fastigheter engagerat sig ekonomiskt för att lösa frågor om ovissa äganderättsförhållanden trots att kronans rätt inte är berörd.

Justitiekanslern tillstyrker att byamännen beviljas bidrag till egna rätte-

gångskostnader med 140 000 kr. Beloppet är beräknat med hänsyn till att byamännen själva bör svara för en del av kostnaderna och under beaktande av den utredning som länsstyrelsen utfört om byamännens ekonomiska situation. Justitiekanslern anser med ledning av denna utredning att ett belopp om 800 000 kr. som byamännen år 1962 mottagit som ersättning för försåld fallhöjd inte bör tillmätas alltför stor betydelse vid bedömning av byamännens betalningsmöjligheter, bl. a. emedan utredningen ger anledning anta att ersättningen i flera fall behövts till betalning av skulder och till andra nödvändiga utgifter. Det föreslagna beloppet täcker i huvudsak byamännens kostnader för rättegången i hovrätten och högsta domstolen och motsvarar dessutom ungefär den skuld byamännen f. n. har för egna rättegångskostnader i målet.

Justitiekanslern uttalar slutligen att ett hänsynstagande uteslutande till ekonomiska förhållanden skulle tala för att endast eller åtminstone i första hand delägare i små ekonomiska omständigheter tillgodoses. En sådan ordning torde emellertid medföra stora svårigheter i tillämpningen och kan leda till stridigheter. Enbart ekonomiska hänsyn synes heller inte böra vara avgörande. Det är därför inte obefogat att bidraget ställs till samtliga byamäns förfogande för fördelning dem emellan efter samma grunder som bestämmer deras ansvar för rättegångskostnaderna.

Länsstyrelsen åberopar, utöver synpunkten att domen i Vitsaniemi har stort värde för kronan, främst sociala förhållanden till stöd för sitt ställningstagande. Länsstyrelsens utredning om byamännens ekonomiska förhållanden visar att många av byborna har tillgångar som överstiger skulderna. I ett flertal fall består förmögenheten dock helt eller till huvudsaklig del av fast egendom, som genom försäljning eller belåning måste utnyttjas för att skaffa medel till rättegångskostnaderna. Härtill kommer att taxeringsvärdena, enligt länsstyrelsens uppfattning, torde vara i högsta laget med hänsyn till de dåliga framtidsutsikterna i bygden. Den årliga inkomsten är i de flesta fall låg. Ett stort antal delägare i byn har därför enligt länsstyrelsens mening kommit i ett mycket bekymmersamt läge. Vissa delägare som tillsammans svarar för ungefär 132 000 kr. av byamännens egna rättegångskostnader har så svag ekonomi att de bör få bidrag som helt täcker deras kostnader. Även för övriga delägare blir kostnaderna tunga att bära. Det ter sig därför rimligt att de får bidrag till hälften av kostnaderna. Från dessa utgångspunkter föreslår länsstyrelsen att bidraget bestäms till 286 797 kr.

Departementschefen

Byamännen har begärt att statens fordran på 88 052:30 kr. för rättegångskostnader i Vitsaniemimålet helt skall efterskänkvas och att deras egna kostnader i målet, 405 725 kr., till fullo skall betalas av statsmedel.

En eftergift av statens fordran tillstyrks av remissinstanserna. Domänstyrelsen har dock ansett att eftergiften inte bör avse styrelsens direkta utlägg i målet utan endast ombudskostnaden, 82 000 kr.

I praxis har förekommit att eftergift av statens fordran på rättegångskostnad medgetts, om gäldenären på grund av rådande ovisshet rörande rättsläget haft skäl att gå till process och hans ekonomiska situation motive-
rat eftergiften.

Med hänsyn till utgången i målet i de olika instanserna kan byamännens talan inte anses ha varit obefogad.

När det gäller byamännens behov av ekonomisk hjälp framgår av länsstyrelsens utredning att det stora flertalet av byamännen har förhållandevis små inkomster och att — i de fall de har någon förmögenhet — denna i regel är till större delen bunden i fast egendom. Endast ett fåtal av de 52 byamännen har, såvitt utredningen utvisar, högre inkomst än 16 000 kr. per år och bara ett par av dem torde ha förmögenheter som uppgår till skattepliktigt belopp. De byamän som har de största förmögenheterna har i allmänhet också de största andelarna i rättegångskostnaderna. Utredningen visar även att åtskilliga byamän har betydande försörjningsplikter.

Vad som nu anförts torde utgöra tillräckliga skäl för en eftergift av kronans fordran. I likhet med riksrevisionsverket anser jag att beslut om eftergift i detta fall bör kunna meddelas av Kungl. Maj:t enligt generellt bemyndigande av 1965 års riksdag (prop. 160, SU 180, rskr 429). Jag avser att senare framställa förslag härom.

Byamännens begäran att också deras egna rättegångskostnader skall betalas av statsmedel avstyrks av riksrevisionsverket med hänsyn till den prejudicerande betydelse ett sådant beslut kan få. Även statskontoret och domänstyrelsen uttalar betänkligheter av samma art.

Dessa synpunkter bör enligt min mening tillmätas väsentlig betydelse.

Justitiekanslern och länsstyrelsen tillstyrker emellertid bifall, om än i begränsad mån, till framställningen i denna del under åberopande av vissa förhållanden av speciell natur. Rättegången pågick sålunda osedvanligt länge, krävde dyrbara utredningar och gällde en svårbedömd rättsfråga, vars avgörande för statens del har värde utöver den aktuella tvisten. Byamännen hade sannolikt kunnat föra processen huvudsakligen på det allmännas bekostnad, om inte möjligheten till fri rättegång lämnats outnyttjad på grund av en i och för sig ursäktlig felbedömning av en rättsfråga.

Även om bidragsfrågan måste bedömas restriktivt, torde de nu anförda

omständigheterna ge stöd för ett visst tillmötesgående av byamännens begäran. Vad jag förut nämnt om åtskilliga av byamännens ekonomiska och sociala situation får anses ytterligare motivera ett sådant ställningstagande.

Enligt uppgift uppgår byamännens kvarstående skuld för rättegångskostnader till i runt tal 140 000 kr. På de skäl justitiekanslern anfört finner jag att bidrag bör utgå med detta belopp. Övervägande skäl talar för att bidraget ställs till byamännens förfogande för fördelning dem mellan efter samma grunder som bestämmer deras ansvar för rättegångskostnaderna.

Eftersom det är av vikt att bidragsbeloppet så snart som möjligt blir tillgängligt för byamännen, bör beloppet anvisas på tilläggsstat till riksstaten för innevarande budgetår.

Under åberopande av vad jag anfört i det föregående hemställer jag, att Kungl. Maj:t föreslår riksdagen

att på tilläggsstat II till riksstaten för budgetåret 1967/68 under nionde huvudtiteln till *Bidrag för bestridande av rättegångskostnad i visst mål* anvisa ett anslag av 140 000 kr.

Med bifall till vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt förordnar Hans Maj:t Konungen att till riksdagen skall avlåtas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:

Britta Gyllensten